

Андрій Яворський

Українська підляська говірка в поезії Марії Сарнацької

У творах поетеси з Південного Підляшшя (Польща) Марії Сарнацької проаналізовано особливості місцевої української говірки, зокрема прокоментовано специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності у вживанні приголосних, простежено специфіку формотворення іменників, прикметників, дієслів, відмінності у структурі та відмінюванні займенників. З'ясовано специфіку використання авторкою діалектних елементів.

Ключові слова: підляські говірки, голосні фонемі, приголосні фонемі, словозміна, архаїзм, інновація, граматична аналогія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Марія Сарнацька – поетеса з Південного Підляшшя, яка мешкає в селі Довгоброди Люблінського воєводства. Окрім семи поетичних збірок польською мовою, а саме: «Wiersze» (1992), «Wyrosły z chłopskich pól» (1999), «Sercem pisane» (2002), «Oddałam serce Bogu i wioskom» (2002), «Przez życie z Poezją» (2005), «Poezja – dziecięcy świat, mój świat» (2007), «U progu jesieni» (2009), – вона 2012 року в Любліні видала книгу віршів «Пуклулися своєю зимлі» [1], куди ввійшли твори, писані українською підляською говіркою. Більшість цих віршів було видруковано в альманасі «Український літературний провулок» за 2005 [6], 2006 [2], 2007 [3], 2008 [4] роки, в журналі «Над Бугом і Нарвою» [5]. Цікаво проаналізувати художнє мовлення поетеси, зокрема риси українських говірок Південного Підляшшя в її віршах.

Мета дослідження – простежити в поезії Марії Сарнацької особливості підляської говірки на всіх мовних рівнях. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: а) визначити корпус використаних авторкою діалектних явищ; б) систематизувати засвідчені в текстах різнорівневі діалектизми і прокоментувати їх із погляду походження; в) простежити місце й функції говіркових елементів у художньому мовленні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Опрацьовані поетичні тексти ілюструють основну історико-типологічну рису української мови на рівні вокалізму – розвиток наголошених етимологічних голосних *o, *e в нових закритих складах, а також *ě в [i]. За цією ознакою говірки Південного Підляшшя протиставляють північнопідляським, де в окреслених позиціях під

наголосом домінують дифтонги. У структурі прислівника *мніго* [5, с. 17] простежено розвиток *o в [i] навіть у відкритому складі, очевидно, за аналогією до закритих складів. У кількох випадках, що правда, представлено й відмінні від літературної мови, але типові для північної частини підляських говірок рефлексі наголошеного *o, зокрема дифтонг [yo], монофтонги [o], [y], [и]: *своуй, дом* [6, с. 176], *потом* [4, с. 109], *коньчиться, законьчилися* [3, с. 163], *сконьчилося* [2, с. 123], *найбульше* [2, с. 124], *всіх плодів* [3, с. 162], *тільки* [3, с. 163], *зийде* [6, с. 178], за аналогією також *мниго* [6, с. 179]. Монофтонг [y] подекуди виявлено й серед рефлексів наголошеного *e в закритих складах: *творциув* [5, с. 17], *на муйуй* [3, с. 162], *на юй* [4, с. 107], а за аналогією – й у відкритому складі: *виртюно, для виртюна* [4, с. 109]. Окрім [i]-рефлексації давнього *ě, можливі й типові для північноукраїнських говірок монофтонги [e], [и], також [a], що відбиває вплив польського вокалізму: *вечний* [4, с. 109], *гриє* [2, с. 124], *цалий* [2, с. 123].

У ненаголошеній позиції давній *o представлено монофтонгами [o] та [y]: *од Буга, одходиш* [6, с. 176], *од Бога* [2, с. 124], *возму* [6, с. 177], *одугнати, удугнати* [2, с. 124], *удугнала* [2, с. 123], *удлитають* [3, с. 163], *пушло* [4, с. 109], *пудляська* [3, с. 163], *батькувцини, з тих квітув* [2, с. 126], *зубрано* [2, с. 123]. Ненаголошений *e залежно від характеру наступного консонанта розвинувся в [y] перед твердим приголосним: *вечур* [2, с. 125], а в [и] – перед м'яким приголосним: *госинь* [3, с. 163]. Етимологічний *ě в ненаголошеній позиції майже послідовно реалізовано в монофтонгові [и]: *винком* [3, сс. 162, 163], *винка* [4, с. 108], *удлитають* [3, с. 163], *гниздо* [2, с. 125], *на гниздови* [6, с. 176; 2, с. 125], *витає* [6, с. 176; 2, с. 125], *повитав* [6, с. 178], *помишівся, дозривають, нарикати* [6, с. 177], *мишок* [2, с. 123], *мишок, мишків* [6, с. 179], *рика* [2, сс. 124, 126], *на рику* [2, с. 126], *цвисти, цвितочки* [2, с. 124], *зацвите, співає* [2, с. 125], *спивають* [5, с. 17].

Виявлено деякі відмінності супроти літературної української мови в реалізації сучасних голосних фонем. Скажімо, в наголошеній позиції після м'яких приголосних, у тому числі шиплячих, які зберігають історичну палатальну вимову, [a] підвищує і звужує артикуляцію до [i]: *світо* [5, с. 17; 2, с. 126], *тіжкая* [5, с. 17], *жіль* [4, сс. 107, 108], *чісом, пудікуймо* [4, с. 108], *дікує* [6, с. 179], *дікую* [3, с. 162], *дікуйм, пумишівся* [6, с. 177], *пріло* [4, с. 109], *дитічих, зоставлієш* [6, с. 176], *звितिжиш* [2, с. 124], *сидіт* [2, с. 125], зрідка до [e]: *в пудеци* [3, с. 162]. Голосний [e] незалежно від його походження в наголошеній позиції перед твердими консонантами та в кінці слова після передньоязикових, що представлені м'якими варіантами, також після стверділих шиплячих заступається звуком [o]: *висьоло* [2, с. 125; 5, с. 17; 6, с. 176],

зельона [6, с. 176], зильоная, виньон [2, с. 124], їдьон [4, с. 108], вітьор [3, с. 162, 5, сс. 177, 178, 179; 4, с. 107; 5, с. 17], гулодьон [3, с. 162], всьо [2, с. 123; 6, с. 176], печоний [6, с. 178].

Більше відмінностей простежено в позиційній реалізації ненаголошених голосних. Фонема [о] через посилення лабіалізації представлена варіантом [у]: зулутое, в кумори, на стулі, гуспудар, в свуго, блугуславить, кождуму, рузмнужив, розмножує, в колусах зулутих, пукутках, рудина [2, с. 123], куторий, пумужи, нашуго, йуго, кухане, пукунай, в твуім, русти, рузмирзайться, вуда, ду мора [2, с. 124], пувисилів, закликутів, свує, на лавучци, куханком [2, с. 125], ду мора, рустуть, вуда, пусидіти, над вудою, кутора, курови, [2, с. 126], чуго, Тубі, рудини, мулудих, мулоде, мулудії, пурвав [4, с. 107], пугасли, субакі, сува, зубачить, дуздзіло, кусити, зулутое, голуду, гуспудині [4, с. 108], чулувікуви, мулудії, угонь, свую [4, с. 109], кулосе, гулодьон, в пудеци [3, с. 162], пувшеднім, щудень, куротиший, зулута [3, с. 163], прудає, мулудії, сулом'яне, зубачат [5, с. 17] тощо. Ненаголошене [е] часто підвищує і звужує артикуляцію аж до до [и]: зимлі, ни буде, плиту [3, с. 162], сило [3, с. 163], нисе, висьоло, нипам'ятают [5, с. 17], висні, силá, ни вирнуться [4, с. 107], тирнить, ни може, литить, пулитіли, сиплється, в силі, напичуть, впитімо [4, с. 108], виртнюно, нипутрібне, нинависьць [4, с. 109], сибє, биз слова [2, с. 123], ни можна, висна, зильоная, рузмирзайться [2, с. 124], пувисилів, прилитів, закликутів, висьоло [2, с. 125], а після [й], так само після [л'], що зберігає м'яку вимову, та вторинно пом'якшеного задньоязикового – навіть до [і]: їдьон [4, с. 108], дікуїм [6, с. 177], рузмирзайться [2, с. 124], алі [6, с. 178; 3, с. 163; 4, с. 107], кірувати [2, с. 124].

Поетичні тексти М. Сарнацької ілюструють окремі відмінності супроти літературної мови на рівні консонантизму, зокрема непослідовність процесу ствердіння в підляських говірках шиплячих, як-от: жіль [4, сс. 107, 108], чісом [4, с. 108], пумишівся [6, с. 177], збіже [4, с. 108], хоча в інших випадках підкреслено депалаталізацію шиплячих: очи [4, с. 108; 5, с. 17], збіже [3, с. 163; 4, с. 108], в збіжу [2, с. 123], збіжжа [6, с. 177], Карабовичи [5, с. 17] тощо. Відбито й наслідки процесу ствердіння в різних позиціях м'якого вібранта: бура [6, с. 178], праде [4, с. 109], ду мора, рику [2, 126], рика [2, сс. 124, 126], гріє [2, с. 124], в кумори [2, с. 123], дозривають, нарикати [6, с. 177]. Натомість вторинне м'якшення задньоязикових простежене у звукосполучі, що продовжує давню *ку: мукі [6, с. 178; 2, с. 123; 4, с. 108], субакі [4, с. 108], качкі, рибакі [2, с. 126], квіткі, цвоточки, коткі [2, с. 124]. М. Сарнацька передає також майже послідовний процес стягнення в її рідній говірці подовжених консонантів, як-от: дивися < дивишся [4, с. 107], росипалося [2, с. 123], лататє [6, с. 176],

колосе [6, с. 178], кухане [2, с. 124], жите [4, с. 107], *свогого жита* [6, с. 178], *ткане, убражане* [4, с. 109], *збіже* [2, с. 123; 3, с. 163], *клекотіньюм* [6, с. 178], *але лани збіжжа* [6, с. 177], можливість появи протези [г]: *госинь* [3, с. 163], втрату [й] на межі префіксальної та кореневої морфем та в закінченнях прикметників, дієприкметників, родових займенників чоловічого роду: *пришла* [6, с. 176; 2, с. 124], *кажди* [2, с. 123], регресивну суміжну асиміляцію за твердістю у групі [л'н] > [лн]: *мелник* [4, с. 108] тощо.

Серед використаних М. Сарнацькою підляських іменникових словоформ домінують морфологічні інновації фонетичного походження. Саме так можна кваліфікувати форми родового відмінка множини іменників чоловічого роду із закінченням -ув, що розвинулося фонетично з *-овь, *-евь: з *тих квітув* [2, с. 126], *всіх плодів* [3, с. 162], *много творців* [5, с. 17]; форми давального-місцевого відмінка однини іменників чоловічого й середнього родів із флексіями наголошеною -ови й ненаголошеною -уви: *Христови* [6, с. 177], *на гниздоуви* [6, с. 176; 2, с. 125], *на курчови* [2, с. 125], *чулувікуви* [4, с. 109], *в шпихерикуви* [3, с. 163]; форми місцевого відмінка однини іменників твердої групи з переважно ненаголошеною флексією -и, яка відбиває відповідний рефлекс *ě: в *місти* [3, с. 163], в *ліси* [6, с. 177], у *хліби* [6, с. 178], в *сили* [6, с. 177], а в частині форм – ще і ствердіння м'яких [ц'], [р']: в *моци* [6, с. 177], *на лавучици* [2, с. 125], в *пудеци* [3, с. 162], *на зори* [6, с. 178]; словоформи, що відбивають розвиток *ку > [к'і]: *субакі* [4, с. 108], *качки, рибакі* [2, с. 126], *квіткі, цвиточки, коткі* [2, с. 124], *мукі* [6, с. 178; 2, с. 123; 4, с. 108]; словоформи іменників середнього роду м'якої групи, що ілюструють стягнення подовженого консонанта та збереження історичної флексії -е: *латате, листе* [6, с. 176], *колосе* [6, с. 178], *кухане* [2, с. 124], *жите* [4, с. 107], *ткане, убражане* [4, с. 109], *збіже* [4, с. 108], *збіже* [2, с. 123; 3, с. 163] та ін.; словоформи, які передають ствердіння в кінці основ історично м'яких шиплячих та вібранта [р']: *очи* [4, с. 108], *збіже* [3, с. 163; 4, с. 108], в *збіжу* [2, с. 123], *збіжжа* [6, с. 177], *бура* [6, с. 178], *ду мора* [2, с. 126] тощо. Натомість як морфологічні інновації аналогічного походження можна кваліфікувати форми орудного відмінка однини іменників середнього роду м'якої групи із флексією -ом, перенесеною зі словоформ твердої групи: *серцьом* [6, с. 177], *клекотіньюм* [6, с. 178]; форми місцевого відмінка цих же іменників із флексією -у, яка в цій відмінковій позиції характерна для частини іменників чоловічого роду: в *твоїм серцю* [2, с. 124] тощо. У випадку з *причешю* [4, с. 108] засвідчено родове переосмислення, в тому числі на формальному рівні, іменника *причин*; флексія ж -ию тут фонетично (в ненаголошеній позиції) розвинулася з -ею,

перенесеної за аналогією з м'якої та мішаної груп. У реченні *Світла пугасли* [4, с. 108] однинний у літературній мові іменник *світло* представлено у формі множини. Виразних морфологічних архаїзмів поетичні тексти М. Сарнацької фіксують небагато. Можна лише відзначити збереження окремих архаїчних флексій у деяких відмінкових позиціях, зокрема закінчення *-ом* у формах давального відмінка множини: *гуспударом* [4, с. 108], *коханком* [2, с. 125]; флексії *-ох* у формах місцевого відмінка множини: *по молодих літьох* [4, с. 107]; флексії *-и* у формах давального-місцевого відмінка однини іменників III відміни: *о любови* [2, с. 125]. Поетеса також активно послуговується словоформою *люде* [6, с. 177; 3, с. 162; 4, с. 109; 5, с. 17], використовує форми родового та знахідного відмінків однини іменника *мати*, співвідносні з формою називного: *дзісяй свято мати, любить свую мати* [2, с. 126]. Іменники, які в літературній мові в родовому відмінку множини мають закінчення *-ей*, у творах М. Сарнацької, очевидно, як і в її рідній говірці, засвідчені у формах, співвідносних із називним відмінком множини: *лапає жаби, весна тішить діти* [6, с. 176], *мніго люди приїжджає* [5, с. 17].

Явища ад'єктивної словозміни підляських говірок представлені короткими формами прикметників чоловічого роду на зразок *виньон* [2, с. 124], *гулодьон* [3, с. 162], *рад* [6, с. 177]; повними нестягненими формами жіночого, середнього родів і множини: *вуда тепла* [2, с. 126], *зильоная трава* [2, с. 124], *родимая сторона* [2, с. 125], *тіжкая праця* [5, с. 17], *пудляська госинь* [3, с. 163], *зулутое збіже* [2, с. 123], *зулутое зирно* [4, 108], *білий цвितочки* [2, с. 124], *мулудії дні* [4, с. 107]; стягненими формами називного-знахідного відмінка множини із флексією *-и*, спорадично *-е*: *гожи квіти* [2, с. 126], *повни причепи* [4, с. 108], *власни очи* [5, с. 17], *довги літа* [4, с. 109], *лугови квіти* [2, с. 126], *файне люде* [5, с. 17], пор. також *списане дні* [4, с. 107]; фонетично зумовленою формою давального відмінка прикметника жіночого роду із закінченням *-уй*: *чорнуй землі* [6, с. 179].

Із займенникових словоформ, типових для підляської говірки, М. Сарнацька використала архаїчну форму давального відмінка займенника першої особи *мні* [6, с. 178]; заперечні займенники з часткою *ни-* у структурі: *никто* [3, с. 162; 4, с. 109], *никому* [4, с. 109]; займенник-полонізм *ниц* [5, с. 17]; нестягнені форми родових займенників на зразок *за тії дари* [6, с. 177], *тії квіти* [2, с. 126]; нестягнену форму родового відмінка займенника *свій – свогого* [6, с. 178], *свуйого* [2, с. 126]; усічену форму родового відмінка займенника з особи *воно – йе < *йго* [3, с. 162]; структури, що відбивають типові фонетичні закономірності, зокрема підляські рефлексії давніх голосних **о*, **е*: *свуйой* [6, с. 176], *у тим* [6, с. 178], *на юй* [4, с. 107], *на*

муйуй [3, с. 162], позиційні варіанти сучасних голосних: Тубі [3, с. 162; 4, с. 107], *сибе* [2, с. 123], *йуго* [2, с. 125], *в свую* [2, с. 123], *свує* [2, с. 125], *в твуім* [2, с. 124], *нашуго* [2, с. 124], *всьо* [6, с. 176; 2, сс. 123, 125]. Явища діалектної фонетики зумовили і переоформлення в підляській говірці архаїчних структур *каждий*, *кажди*, *каждому* [2, с. 123], *кажда* [2, с. 126], *кутора* [2, с. 124], *куторуго* [3, с. 162], *кутура* [2, с. 124]. Відмінності у фонетичному оформленні числівників можна простежити лише у словоформі *їдьон* [4, с. 108].

Із-поміж явищ дієслівної словозміни передано лише форми 3 особи з кінцевим флексійним [т] (хоча дуже непослідовно): *сидіт* [2, с. 125], *крутит*, *кажут*, *нипам'ятают*, *спивають*, *зубачат* [5, с. 17], форму 2 особи однини теперішнього часу *дивися* [4, с. 107] з результатом стягнення подовженого внаслідок асиміляції свистячого, також форми 1 особи множини наказового способу *занесьмо* [4, с. 108] та 3 особи однини теперішнього часу *дрімле* [2, с. 123], що мають виразний аналогічний характер.

Відмінності супроти літературної мови на синтаксичному рівні можна звести до використання говіркових прийменників, як-от: *пириз вітьор* [4, с. 107], *приз довги літа* [4, с. 109], *спиває о любови о куханках* [2, с. 225], фонетичних варіантів загальноновживаних прийменників: *пуд безом* [2, с. 125], більшої частотності дієслівної зв'язки *є*: *каждий є з літа рад* [6, с. 177] тощо. Окрім того, констатовано специфічні сполучні засоби у складних реченнях: *Ділиться хлібом пушведнім // Би нигди ни бракувало... // Би на шудень // каждый був ситий* [3, с. 163], *Христос румнужив хліб // Би каждый був ситий* [2, с. 123], *Кричи на всі сторони світа // же звитіжиши зло* [2, с. 124], *Ідите в поле сіяти // Жеб було що збирати* [6, с. 178], також фонетичні варіанти загальноновживаних сполучників і сполучних слів: *Сьніг топиться бу гриє сонце* [2, с. 124], *Йдуть комбайни їдьон за другим // Бу вже дудріло збіже* [4, с. 108], *Тирпить бу слабий* [4, с. 108], *Прийде госинь // Алі буде ще тепло / Бу буде ще баби літо // Зосталося тилько ехо... // Алі нигди ни забудуся // Пру тії літа* [4, с. 107] та ін.

М. Сарнацька активно використовує вживані в її рідній говірці полонізми, як-от: *ксюндз* «священик» [3, с. 163], пор.: *Ксюндз святить хліб*; *кусьцел* «церква» [3, с. 163], пор.: *Булка хліба в кусьцелі*; *шпихерик* «комора» [3, с. 163], пор.: *Законьчилися жнива // Збіже в шпихерикуви*; *пльон* «урожай» [2, с. 123; 3, с. 162], пор.: *Дікую Тубі Боже // За добрий пльон* [3, с. 162]; *зеспол* «гурт співаків» [5, с. 17], пор.: *Зисполи гоже спивають*; *морг* «міра землі» [6, с. 179], пор.: *Як мниго мішків з морга // Господар тішиться*; *бусюн* «пелека» [6, сс. 176, 178; 2, с. 125; 3, с. 163], пор.: *Прилитів бусюн і закликутів* [2, с. 125]; *яскулка* «ластівка» [3, с. 163], пор.: *Удлитають пташкі // Яскулка*,

соловей і бусюн; ясин «жасмин» [6, с. 177], пор.: *Помишився запах ямину і липи; без «бузок»* [2, с. 125], пор.: *Соловій висьпівує // На курчови безу; мокрадло «болото»* [6, с. 176], пор.: *Бусюн бродить // По мокрадлах; фаля «хвиля»* [2, с. 126], пор.: *Фаля стукає о бери; криж «хрест»* [2, с. 123], пор.: *Знаком крижа блугуславить; кромка «шматок хліба»* [2, с. 123], пор.: *Каждому кромку зуставить; лапати «ловити»* [6, с. 176; 2, с. 126], пор.: *Рибакі лапають риби на вудку* [2, с. 126]; *здобити «прикрашати»* [6, с. 177], пор.: *Хороством світ здобиши; існути «існувати»* [2, с. 124], пор.: *Для чого існує зло; звитіжити «перемогти»* [2, с. 124], пор.: *Кричи на всі сторони світа // Же звитіжиши зло; тутай «тут»* [2, с. 125], пор.: *Тутай родимая сторона; нигди «ніколи»* [3, с. 163; 4, с. 107], пор.: *Ділиться хлібом пувшеднім // Би нигди ни бракувало* [3, с. 163]; *дужо «багато»* [2, с. 126], пор.: *В Бугу є дужо риб; бардзо «дуже»* [4, с. 108], пор.: *Бардзо збіже убрудило; найбардзій «найбільше, найсильніше»* [4, с. 107], пор.: *А найбардзій шкода мулудих літ; дзись «сьогодні; тепер»* [2, с. 123], *дзісяй «т. с.»* [2, с. 126], *дісяй «т. с.»* [5, с. 17], пор.: *Рузмножує і до дзись* [2, с. 123], *Дісяй мулудії нипам'ятают ниц* [5, с. 17]; *пувшедній «щоденний»* [3, с. 163], пор.: *Ділиться хлібом пувшеднім; цілий «цілий»* [2, с. 123], пор.: *Стоїть цілий мишок мукі в кумори; гожий «гарний»* [2, с. 125], пор.: *Бусюн гожий і милий; нех «нехай»* [2, с. 123], пор.: *Нех каждый буде ситий* тощо. В аналізованих текстах простежено й діалектизми іншого походження, як-от: *варабух «горобець»* [3, с. 163], пор.: *Зостануться тилько // Варабух і крук; мніго «багато»* [5, с. 17], *мниго «т. с.»* [6, с. 179], пор.: *Як мниго мішків з морга // Господар тішиться; хороство «краса»* [6, с. 177], пор.: *Хороством світ здобиши.*

Висновки. Аналізовані поетичні тексти переконливо засвідчили, що Марія Сарнацька максимально повно й системно відтворює різнорівневі особливості південнопідляської говірки. Авторка не просто використовує окремі діалектні елементи, а практично всуціль пише твори підляською говіркою, яка, по суті, виконує функцію літературної мови.

Джерела та література

- Сарнацька Марія. Пуклулися своуй зимлі : [збірка віршів] / Марія Сарнацька. – Люблін : EPISTEME, 2012. – 76 с.
- Сарнацька М. Вірші / М. Сарнацька // Український літературний провулок. – 2006. – Т. 6. – С. 123–126.

- Сарнацька М. Вірші / М. Сарнацька // Український літературний провулок. – 2007. – Т. 7. – С. 162–163.
- Сарнацька М. Вірші / М. Сарнацька // Український літературний провулок. – 2008. – Т. 8. – С. 107–109.
- Сарнацька М. Голя / М. Сарнацька // Над Бугом і Нарвою : український часопис Підляшшя. – 2010. – № 5 (111). – С. 17.
- Сарнацька М. Пришла весна од Буга / М. Сарнацька // Український літературний провулок. – 2005. – Т. 5. – С. 176–179.